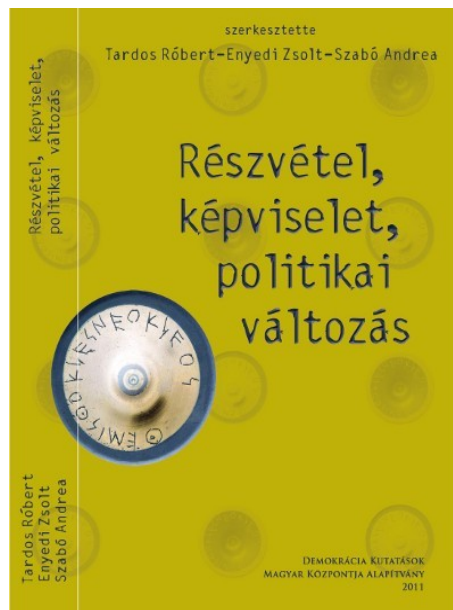

Kmetty Zoltán–Tóth Gergely: A politikai részvétel három szintje

Megjelent: Tardos Róbert, Enyedi Zsolt és Szabó Andrea (szerk.):
Részvétel, képviselet, politikai változás. Budapest: Demokrácia Kutatások
Magyar Központja Alapítvány, 2011, 75-115. p.

Forrás: <http://www.valasztaskutatas.hu>

A POLITIKAI RÉSZVÉTEL HÁROM SZINTJE¹

KIINDULÁSI PONT ÉS A VIZSGÁLAT IDŐBELI FÓKUSZA

Mind a civil aktivitás (formális és informális), mind a politikai részvétel sok szempontból körüljárt témája az utóbbi évek társadalomtudományi diskurzusának. A két kérdés a gyakorlatban is összeér, hiszen a civil társadalom több szempontból az állam kiegészítője és helyettesítője, esetenként a politikai renddel szemben fennálló elégedetlenség is civil keretek közt szerveződik meg (például: tüntetések). A hazai nonprofit szakirodalom nagy figyelmet szentel az állami és nonprofit szektor sajátos viszonyának (többek között: Sebestyén 2001, Bartal 2005), ellenben a civil aktivitás és a politikai részvétel (illetve pártválasztás) összefonódásai már kiesnek a vizsgálatok fókuszából.² A kérdés annál is inkább érdekes, mivel a civil társadalom szereplői aktívabb társadalmi szerepvállalásukon keresztül mintaként szolgálhatnak más emberek számára, ami *network*hatásként befolyást gyakorolhat a kevésbé elkötelezettek szavazási moráljára és akár pártválasztási attitűdjére is. Másrészt a civil részvételt (elsősorban Putnam 1993, 2000, Giczi–Sik 2009) a társadalmi tőke egyik makroindikátorának tekintjük, ezért makroszinten is érdekes kérdés, hogyan függ össze a civil társadalom erőssége és a választási részvétel intenzitása.

A tanulmányban kétszintű megközelítést alkalmazunk. Egyrésztől megvizsgáljuk, hogy a politikai részvételi szándék a hagyományos demográfiai háttérváltozókon kívül függ-e az egyének civil szerepvállalásától (társadalmi tőkéjétől). Az elemzés második lépcsőjében makroszinten (térbeli modell) is megvizsgáljuk, hogy van-e összefüggés a civil aktivitás (szervezetek, önkéntesek száma stb.) és a választási részvétel szintjei között.

Elemzésünket a mikro- és makrohatások összekapcsolásával zárjuk, amelyen gyakorlatban a makromodellekből levezetett mezoszintnek a mikroszinten kontextuális paraméterként történő felhasználását értjük.

¹ A tanulmány megírásában a szerzőket segítette a TAMOP 4.2.1./B-09/1/KMR-2010-0003. program keretében nyújtott támogatás.

² A magyar nonprofit/civil szakirodalom alapvetően kizárja a pártokat a civil társadalom fogalmából. Egyes országokban viszont a párttagság is részét képezi a civil társadalom széles definíciós keretének (Kmetty 2006).

Az egyéni motívumok vizsgálatánál a 2010-es választások előtt készült DKMKA *preelection* adatfelvételeket használjuk. Az adatokat az Ipsos és a Medián vette fel a 0089/NA/2008-3/ÖP-9 referenciaszámú norvég projekt keretében.³

A makroszintű modellek számára a 2010-es országgyűlési választások adatai jelentették az egyik forrást, míg a független változók tekintetében egyrészt a KSH elérhető legfrissebb adatbázisai (nonprofit adatbázis – 2007; T-STAR – 2008), valamint az APEH jövedelmi és adóadatai (TeIR, 2007-es adatok) szolgáltak forrásul.

ÉRTELMEZÉSI KERET

Civil társadalom és társadalmi tőke

Tanulmányunkban a civil és a politikai részvétel közötti összefüggéseket vizsgáljuk, de közvetett módon a társadalmi tőke és a politikai részvétel közötti kapcsolatot kívánjuk elsősorban bemutatni. Ahogy a bevezetőben is említettük, makroszinten a kutatók előszeretettel használják a társadalmi tőke egyik indikátorának a civil társadalom erősségét. A makroszintű koncepció szerint a társadalmi tőke a társadalom tagjainak kohézióját, kapcsolathálózatának sűrűségét és annak minőségét reprezentálja. Így kézenfekvőnek tűnik, hogy a civil társadalom erőssége megfelelő indikátora lehet a társadalmi tőkének, ugyanakkor a kutatók arra is felhívják a figyelmet, hogy a társadalmi tőke a demokrácia működéseként egyik motorja (Putnam 1993).

Mikroszinten a „társadalmi tőke” kifejezésnek igen heterogén a definíciós bázisa (többek között Bourdieu 1997, Van der Gaag 2005, Lin–Erickson 2008, Angelusz 2010).

A társadalmi tőke koncepciójának kapcsán első lépésben érdemes magunk elé idézni Bourdieu meghatározását:

„A társadalmi tőke azon aktuális és potenciális erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismertségek vagy elismerés többé-kevésbé intézményesült viszonyai tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak, vagy másként

³ A DKMKA Magyar Választáskutatás Program Részvétel és képviselő projekt reprezentatív személyes kérdőíves vizsgálata az Ipsos és Medián bevonásával (1500 fő, 2010. március–április). Az adatgyűjtés EGT/Norvég Finanszírozási Mechanizmus program 0089/NA/2008-3/ÖP-9 referenciaszámú projektjének keretén belül történt. A felhasznált adatfelvételek a választások előtt készültek. Ebből következően az adatfelvételből nem az rajzolódik ki, hogy kik mentek el ténylegesen szavazni az áprilisi választásokon, hanem az, hogy kik tervezték, hogy el fognak menni. Bár ez kétségek nélkül nem két, egymást teljességgel átfedő halmaz, nincs okunk feltételezni, hogy nagyobb demográfiai törésvonalak mentén jelentős különbség van a két kategória között. Arról nem is beszélve, hogy az esetleges *postelection* felmérések retrospektív kérdései több módszertani problémával szintén erősen megterheltek.

kifejezve olyan erőforrásokról van szó, amelyek egy csoporthoz való tartozáson alapulnak. Az egyes csoporttagok által birtokolt tőke összessége valamennyiünk számára biztosítékul szolgál, és a szó tágabb értelmében véve hitelképességet biztosít neki. [...] Az egyén által birtokolt társadalmi tőke nagysága egyrészt azon kapcsolatok hálójának kiterjedésétől függ, amelyeket ténylegesen mozgósítani tud, másrészt azon gazdasági, kulturális vagy szimbolikus tőke nagyságától, amelyet azok birtokolnak, akikkel kapcsolatban áll” (Bourdieu 1997).

Anélkül, hogy a társadalmi tőke elméletet részletesen körüljárnánk, tenünk kell egy fontos módszertani megjegyzést e gondolatok kapcsán. A szerző a tőkére elsősorban erőforrásként tekint – ebből következően azok a *network*kapcsolatok, amelyek nem képesek erőforrásként funkcionálni (nem lehet őket mozgósítani), nem növelik társadalmi tőkénket (Angelusz 2010). A társadalmi tőkének több elméleti aspektusa is létezik. Talán az egyik legtöbbit említett mozzanat a céléléréshez kapcsolódik (Lin–Erickson 2008). A cél elérése leginkább jól megfogható dolgokban realizálódik (munkahelyszerzés: Flap–Völker 2008), de a cél lehet elvontabb is, mint például a demokrácia erősítése. Ebben az elméleti vonatkozásban joggal tekinthetünk a társadalmi tőkére olyan erőforrásként, ami a demokrácia erősítésére irányul. Az ok-okozati viszonyrendszer ebben az aspektusban azonban megfordul, miszerint nem mi használjuk a társadalmi tőkét azért, hogy erősítsük a demokráciát, hanem a társadalmi tőkében megnyilvánuló demokrácia erősítését szubsztanciálisan magában hordozó strukturális nyomás „kényszeríti” a magasabb társadalmi tőkés új aktorokat a részvétel irányába (Putnam 1993).

Legtöbb esetben mikroszinten a személyek kapcsolathálózatának nagyságával és annak egyes strukturális jellemzőivel szokták operacionalizálni az egyéni társadalmi tőkét. Az empirikus eredmények azt mutatják, hogy a civil társadalmi tagság összefügg a *network*módszerek segítségével mérhető hálózati tőke nagyságával. Ebben a viszonylatban a civil társadalmi tagságot a társadalmi tőke egy használható indikátorának tekintjük. Bár jelen tanulmányban külön kezeljük, de egyes szerzőknél (például: Van der Gaag 2005) az erőforrás-generátor-módszerekben megjelenik a társadalmi tőkének egy speciális aspektusa, a politikai tőke is. Ennek részletes elméleti kifejtése még a szakirodalomban is várat magára, ezért mi is csak említjük, hogy az elemzésünk végén megjelenő politikai kommunikáció kérdésköre (kikkel beszélünk politikáról, és ezek a személyek hasonló vagy eltérő pártállásúak) ezzel a speciális társadalmi tőke-aspektussal is összeköthető.

A részvételre ható tényezők térstruktúra szempontjából is értelmezhető három szintje

Elemzésünk során abból indultunk ki, hogy a választási részvételt befolyásoló tényezők alapvetően három, egymással összefüggő dimenzióban rajzolódnak ki. A részvételi különbségek legmagasabb szintjét regionális vagy jelen szóhasználatban globális trendhatásként jelöljük. Ez alapvetően egy térbeli makrostruktúrát jelöl, és lényegében a választási részvétel makroszintű társadalmi beágyazottságaként értelmezhető. Kialakulására és a konkrét választáson történő érvényesülésére⁴ nézve egyelőre még nem áll rendelkezésre kellő mennyiségű információ, ugyanakkor léte és időbeli stabilitása megkérdőjelezhetetlen. (A globális trend mibenlétével a makromodelleknél foglalkozunk részletesebben.)

1. ÁBRA

A részvétel három dimenziója

A részvétel második dimenziója a mezo- vagy jelen értelmezésben inkább lokális klímaként megnevezett szint, ami azt mutatja meg, hogy a konkrét településen milyen lokális hatások érvényesülhetnek. Mivel a mezoszint értelmezése nem feltétlenül egységes,⁵ ezért mindenképpen célszerű röviden utalnunk arra, hogy bár alapvonalaiban egyértelműen (a civil társulások még Alexis de Tocqueville munkáira visszanyúló felfogásában) a James Colemannél és a Robert D. Putnamnál is megjelenő „mezo” értelmezéshez kapcsolódunk –

⁴ Az általános részvételi kedvet több tényező is befolyásolhatja, a választások tétje (például egy európai parlamenti választásnál kisebb a tét a szavazók szemében), a pártok közötti verseny vagy akár a kormányváltó hangulat nagysága is.

⁵ Itt elsősorban Randall Collins felfogásától szeretnénk elkülönülni, akinél a mezoszint (a piacok, hierarchiák, szervezetek világa) mint a racionális döntések kitüntetett világa jelenik meg (Collins 1996).

amennyiben a mezoszintet a szervezetek szintjével szemben a „szomszédságok”, illetve „közösségek” világaként értelmezzük (Johnson 2008) –, de mégis eltérünk attól, mivel a térstruktúra szempontjából történő elemzés során (illetve a felhasznált adatbázisok révén) csak közvetett módon tudunk ennek jellegére utalni. A lokális klíma összetettebb fogalom, és bár elsőrendűen a helyi civil társadalom működésére szeretne utalni – ily módon feltételezve, hogy a település lokális részvételi mutatóját mérhetően meghatározza, hogy egy településen kialakul-e egy olyan network hatás, ami a kevésbé érdeklődő embereket a részvételi aktus felé irányítja (Coleman 1990) –, szükségszerűen utal magára a kemény tényezők által leírható környezetre is, amiben a civil társadalmi aktorok működnek: így például a település gazdasági helyzetére. További probléma az adatok értelmezésének ezen a szintjén, hogy a részvételt olyan nehezen számszerűsíthető egyediségek is befolyásolhatják, mint például az egyes településeken a jelöltek harca, amelyek ugyanakkor bizonyosan interakcióban állnak több vizsgálatba vonható tényezővel is.

A mikroszintű megközelítés végül már a hagyományos módon értelmezhető, és az egyének részvételi motívumait tartalmazza. Ezeket részletesen a tanulmány következő fejezetében fejtjük ki.

AZ EGYÉNI RÉSZVÉTEL MOTÍVUMAI

Kiinduló adatkörök

A 2010-es választási részvétel motívumairól részletesen a kötet másik elemzésében lehet olvasni (Tardos 2011). Az ebben a tanulmányban szereplő egyéni részvételi motívumok elemzésekor a civilszervezeti tagságra koncentrálunk elsősorban. Ahhoz azonban, hogy a civil társadalmi részvétel parciális hatását is fel tudjuk mérni, szükség van az egyéb motivációs sémák rövid bemutatására is.

A részvétel kapcsán két függő változót használunk fel a modellalkotás során. Az egyik célváltozó egy 1-től 4-ig terjedő skálán mérte, hogy milyen valószínű, hogy valaki el fog menni szavazni a 2010. áprilisi országgyűlési választásokon.

1. TÁBLÁZAT

Mennyire valószínű, hogy a kérdezett elmegey szavazni

(DKMKA 2010 preelection felvétel, Ipsos–Medián)*

Hamarosan, április 11-én lesz a 2010-es országgyűlési választás első fordulója. Ön...				
		Eset- szám	Meg- oszlás	Érvényes esetek megoszlása
Érvényes	...biztosan nem megy el szavazni	169	11,3	11,5
	...valószínűleg nem megy el	90	6,0	6,1
	...valószínűleg elmegey	310	20,7	21,1
	...biztosan elmegey szavazni	903	60,2	61,3
	Összesen	1473	98,2	100,0
Adathiány	Nem tudja	19	1,3	
	Válaszmegtagadás	1	0,1	
	0	6	0,4	
	System	1	0,1	
	Összesen	27	1,8	
Összesen		1500	100	

* Kerekített adatok

A válaszadók 60 százaléka mondta biztosra részvételét, további 20 százalék pedig úgy nyilatkozott, hogy valószínűleg el fog menni szavazni. Emlékeztetőül megjegyezzük, hogy az első fordulóban a szavazásra jogosultak 64,4 százaléka jelent meg a választásokon, ez az arány pedig elég közeli a személyes minták alapján mért adatokkal. Itt azonban fontos megjegyezni, hogy értelemszerűen a biztosra ígért választási részvétel se jelent 100 százalékgig biztos részvételt, és a magukat biztos távol maradónak nevezők esetében is van arra némi esély, hogy elmennek szavazni.

A második részvételi kérdés pedig arra vonatkozott, hogy a kérdezettek milyen százalékos esélyt látnak részvételükre. Az érvényes választ adók 44 százaléka mondta azt, hogy 100 százalék, hogy részt vesz a választásokon (az összes válaszadó 40 százaléka). Az érvényes válaszadókra kivetítve 83 százalék volt az átlagos részvételi valószínűség.

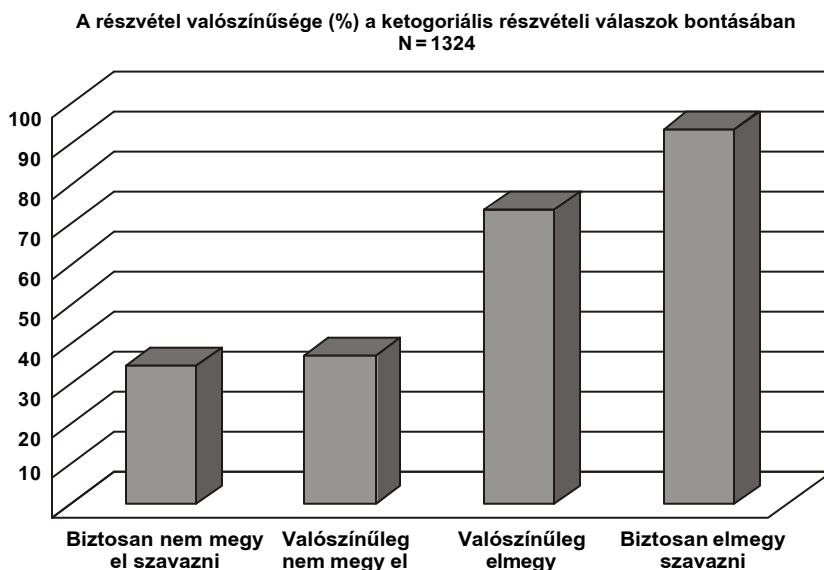
A biztosan nem és a valószínűleg nem megy el válaszkategóriák nem különböztek szignifikánsan egymástól annak vonatkozásában, hogy a válasz-

adók milyen valószínűséggel mennek majd el szavazni. A valószínűleg el-
megy szavazni esetén ez az arány 70 százalék körüli volt, míg a biztosan el-
megy szavazni kategóriában közel 100 százalék. Az eredmények kapcsán
vissza is utalhatunk az előző bekezdésre, miszerint a magukat „valószínűleg
résztevőnek” meghatározó csoport is nagy valószínűséggel részt vesz a vá-
lasztáson.

2. ÁBRA

A két részvételi kérdés összefüggése a 2010-es várható részvétellel kapcsolatban

(DKMKA 2010 preelection felvétel, Ipsos–Medián)

Eddigi elméleti megközelítések

A korábbi magyarországi választások részvételi motívumait Angelusz Róbert és Tardos Róbert több közös munkájában részletesen elemezte a korábbi választásokra vonatkozóan (elsősorban: Angelusz–Tardos 2002a, 2005a). Az egyéni részvétel kapcsán a következő fontos motívumokat emelték ki: státusztudat (mennyire érzi magát valaki a társadalom fontos, teljes jogú tagjának), erőforrásokhoz való hozzáférés (gazdasági/kulturális/társadalmi tőke [Kolosy–Szelényi–Szelényi–Western 1991, illetve utóbbi kapcsán: Angelusz–Tar-

dos 2003a)], politikai mikromilió (politikai diskurzus intenzitása és a kapcsolatok homofil/heterofil jellege [Angelusz–Tardos 2009]), konvencionizmus (normákhoz való alkalmazkodás), illetve szociális dependencia-independencia (hogyan viszonyul a többséggel szemben a választó).

Az elemzés első lépésőjében megvizsgáltuk, hogy a demográfiai háttérváltozókkal hogyan függtek össze a részvételi szándékot jelző változóink.⁶

2. TÁBLÁZAT

Demográfiai változókból részvételi szándékra épített regressziós modell

(DKMKA 2010 preelection felvétel, Ipsos–Medián – CATREG Optimal Scaling regresszió. Függő változó: Elmenne-e szavazni? N = 1409)

Regressziós modell	Béta	F érték	Importance
Iskolai végzettség	,148	15,392	,364
Mi az Ön családi állapota	,123	16,749	,238
Fogyasztási index	,106	4,566	,217
Korcsoport	,112	12,180	,117
Település nagysága	,086	8,066	,065
R ²	5%		

Kiindulásként fontos megjegyezni, hogy a modellnek nagyon gyenge a magyarázóereje, a megmagyarázott szórás mindössze 5 százalék volt. Ez alátámasztja azt a magyar választásszociológiai axiómát, miszerint a demográfiai tényezők diszkrimináló szerepe a kilencvenes évekhez képest nagyon lecsökkent az ezredforduló után (és egyre alacsonyabb) a részvétel kapcsán. Az egyes változók pontos hatásmechanizmusát a függelékben található összefoglaló táblázat mutatja be (*F1. táblázat*).

Az erőforrás típusú hozzáférést mérő változók (iskola, fogyasztási cikkekkel való ellátottság) szerepe volt a legnagyobb a modellben. Az eredmények alátámasztják azt a tételt, miszerint minél több erőforráshoz fér valaki, annál nagyobb az esélye, hogy elmegy szavazni. Ez az összefüggés kirajzolódik egyrészt az iskolai végzettség változó, másrészt a vagyoni helyzet kapcsán. Ezek a változók részben a kulturális és a gazdasági tőkének is indikátorai, tehát az adatok alapján megelőlegezhetjük azt a feltételezést, hogy az erőforrásokhoz való hozzáférés valószínűségének növekedésével (legyen ez

⁶ Az elemzésben szereplő modellekben a négykategóriás részvételi változót használtuk fel. A futtatásokat elvégeztük a szavazási valószínűséget jelző részvételi változóra is; az eredmények között nem volt jelentős eltérés.

kulturális, gazdasági vagy társadalmi) nő az esélye annak is, hogy elmegy szavazni (a társadalmi tőke hatását később taglaljuk).

A korcsoportthatás a korábbi választásokhoz képest igen eltérő működést mutat. A jellemző mintázat korábban az volt, hogy a részvételi valószínűség nő a kor előrehaladtával, a középkorúak körében eléri a csúcspontot, majd csökkenni kezd. Tehát leginkább egy fordított U alakú görbét írt le. Érdekes módon a 2010-es választás kapcsán mért várható részvételi aktivitás mást mutatott. Egyrészt a 25 év alattiak körében az átlagnál magasabb részvételi szándékot lehetett mérni. Ez feltételezhetően a két új párt (LMP, Jobbik) nyújtotta alternatívának köszönhető. Ezt alátámasztotta a választás napján a Forsense által készített telefonos *exit poll* kutatás is,⁷ miszerint a korábbi választásokhoz képest több fiatal ment el szavazni, továbbá az új bejutó pártok korfája szerint nagyon sok fiatal szavazott rájuk. Az utóbbi évtizedek választássociológiai kutatásai azt mutatták, hogy a középkorúak között a legmagasabb a szavazási szándék. Ez most eltolódott az 55–74 év közöttiek csoportjára. Bár jelen kutatás nem ad választ erre, a későbbiekben érdemes lenne tovább vizsgálni ezt az életkori törésvonalat. Feltételezésünk szerint ugyanis előfordulhat az is, hogy a korábban a „korosodással” járó politikai szocializációs hatásnak tulajdonított részvételiszándék-növekedés nem a korosodással függ elsősorban össze, hanem azzal, hogy ki mikor született. Tehát gyakorlatilag a fiatalkori politikai szocializáció utólagos lecsengését látjuk az adatokban. Ezt a feltevést alátámasztják az értékutatások eredményei is, miszerint a második világháború idején és előtte született emberek értékrendválasztás szerint nagyon elkülönülnek a háború után születettektől (Inglehart 1977, 1997, Kmetty 2010). Az értékrend és a politikai participáció pedig erősen összefügg egymással (Jelenfi–Kmetty–Tóth 2010).

A települési lejtő hatása nem változott a korábbi választásokhoz képest. A településnagyság kapcsán is jól látható egy U alakú görbe. Budapesten és a kisebb községekben a legmagasabb a választási részvételi szándék, míg a városokban a legalacsonyabb.

A családi állapot alapján pedig az együtt élő házaspárok között a legmagasabb a részvételi kedv, és jóval megelőzik e téren a nőtleneket, hajadonokat vagy a bármilyen ok miatt egyedül élőket. Ez egy értékrendi választásnak is (hagyományos családi keretekben gondolkozás) indikátora lehet, ugyanakkor részben a társadalmi beágyazottságnak is.

⁷ <http://www.forsense.hu/?page=cikk&source=publiclife&id=162&p=1>, utolsó letöltés: 2011. január 15.

Civil tagság és politikai mikromilió

Az „egyszerű” demográfiai tényezők után megvizsgáltunk további olyan háttérváltozókat is, amelyek jobban szemléltetik a válaszolók társadalmi struktúrában elfoglalt helyét, társadalmi beágyazottságát.

Első lépésben azokat a változókat vettük számításba, amik a korábbi választások kapcsán fontos szerephez jutottak a participáció kapcsán.⁸ A szubjektív rétegbesorolás egyfajta státusztudatot tükröz, még ha pontos szubsztanciális tartalma nehezen is megfogható. A magasabb státusztudat magasabb várható részvételi arányokat vetít előre a korábbi választások tapasztalatai alapján.

A másik általunk bevont indikátor a vallásosság. Ezt korábban az Angelusz–Tardos szerzőpáros a részvétel normatív (leginkább konvencionális) mozzanatával kötötte össze. Ezt a tényezőt elemzésünkben a „mennyire tartja magát vallásosnak?” kérdés segítségével operacionalizáltuk.

A harmadik mutatórendszer a válaszolók politikai mikromiliójét mutatja meg. Ez két részből épül fel. Az egyik változó arra kérdez rá, hogy milyen gyakran beszélget a kérdezett politikáról. Ez egyrésztől indikátora a kapcsolatgazdagságon keresztül a társadalmi tőkének is (illetve egy speciális fajtájának, amit jobb híján elnevezhetünk politikai-társadalmi tőkének is), másrésztől egy interakciós, kommunikációs aspektust is mutat. A másik változó azt vizsgálja, hogy a beszélgetőpartnerek jellemzően hasonló, inkább vegyes vagy a kérdezetthez képest eltérő pártpreferenciájúak. Ez gyakorlatilag megmutatja, hogy a válaszolók *network*je politika téren mennyire homofil, illetve heterofil (Angelusz–Tardos 2009, Kmetty–Matics 2009). A hivatkozott tanulmányokhoz képest a heterofil kapcsolatoknak egy némileg eltérő meghatározását használjuk, miszerint a vegyes kapcsolatokat külön kezeljük, és csak a kérdezettől eltérő beszélgetőpartnerekkel rendelkezők esetében használjuk a heterofil jelzőt. A *like me* típusú kapcsolatok esetében továbbra is a homofil kapcsolati jelzőt használjuk. A DKMKA-kutatásban megkérdezték ezt a két kérdést a családra, a barátokra, a szomszédokra és a munkatársakra. Az elemzésben ezt két csoportra osztottuk – különválasztottuk az erős kötések (család, barátok), illetve a gyengéket (szomszédok, munkatársak) (Granovetter 1973⁹). Mind az erős, mind a gyenge kötésű kapcsolatok esetén belehelyeztük egy hetes tipológiai rendszerbe a lehetséges kapcsolatok típusát.

⁸ A participációról valamint a civilszervezeti tagságról lásd még a *Részvétel, képviselet, politikai változás* című kötet másik tanulmányát (Kern–Szabó 2011).

⁹ Granovetter több dimenzióval operacionalizálta az erős/gyenge kötések, jelen esetben csak ezt a változót tudjuk erre a célra *proxy*ként használni.

3. TÁBLÁZAT

A válaszadók politikai mikromilíője
(DKMKA 2010 preelection felvétel, Ipsos–Medián)*

	Eros kötésű kommunikáció			Gyenge kötésű kommunikáció		
	esetszám	százalék	érvényes százalék	esetszám	százalék	érvényes százalék
Nem beszélget politikáról	208	13,9	14,4	610	40,7	40,9
Ritkán – heterofil	30	2,0	2,1	42	2,8	2,8
Ritkán – vegyes	454	30,3	31,5	496	33,0	33,3
Ritkán – homofil	324	21,6	22,4	163	10,9	10,9
Gyakran – heterofil	16	1,1	1,1	22	1,5	1,5
Gyakran – vegyes	218	14,5	15,1	92	6,2	6,2
Gyakran – homofil	192	12,8	13,3	65	4,3	4,4
Összesen	1443	96,2	100,0	1491	99,4	100,0
Adathiány	57	3,8		9	0,6	

* Kerekített adatok

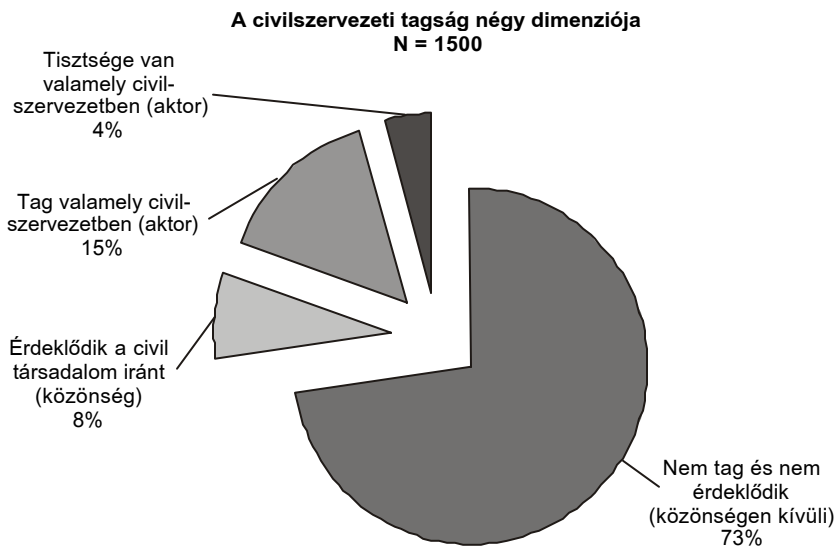
Bár az elemzés elsősorban a politikai és civil részvétellel foglalkozik, érdemes pár szóban levonni a fenti tábla tanulságait is. Az erős kötésű kapcsolatokon belül sokkal nagyobb arányban beszélgetnek politikáról az emberek. Ha beszélgetnek politikáról, akkor leggyakrabban vegyesen beszélnek saját oldalhoz tartozó szimpatizánssal és más pártra szavazó emberrel is. A csak heterofil politikai kapcsolatúak aránya nagyon alacsony. És végezetül fontos az a különbség is, hogy az erős kapcsolatokon belül nagyobb a homofil típusú kapcsolatok aránya, mint a gyenge kapcsolatok között.

A negyedik (és tanulmányunk szempontjából talán legfontosabb) mutató a civil szervezeti beágyazottság. Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a civil tagság, illetve tágabb kontextusban a településen az erősebb civil élet növeli a helyi társadalmi tőkét, és feltételezésünk szerint erősíti azokat a normákat, amelyek a participáció felé tolják az embereket, illetve kapcsolathálózatukon keresztül a helyi civil társadalom képviselői képesek mozgatni a kevésbé aktív embereket is. A civil társadalom meghatározása igen problé-

más, tanulmányunkban is (némiképp megtévesztően) párhuzamosan használjuk a nonprofit és a civilszervezetek fogalmát (a pontos elkülönítésről lásd: Bartal 2005). A 2010-es DKMK-adatfelvételben a civil részvételt igen széles körűen operacionalizálták. 13 különböző (ám némileg egymással össze is függő) tevékenységi területet határoztak meg.¹⁰ A kérdezett minden tevékenységi körnél bejelölhette, hogy tagja-e bármilyen ahhoz hasonló tevékenységet ellátó egyesületnek, társaságnak, önkéntes szervezetnek, s ha tagja, akkor van-e ott tisztsége, ha pedig nem tagja, akkor csatlakozna-e egy ilyen szervezethez. A „szervezet” szó használata egyébként nem feltétlenül szerencsés, hiszen informális csoportosulások, egyes események szervezése is beleszámított ebbe a tág fogalmi keretbe. A civil részvétel kapcsán egy skálát határoztunk meg, ami négy szintet tartalmazott:

3. ÁBRA

A civilszervezeti tagság négy szintje
(DKMKA 2010 preelection felvétel, Ipsos–Medián)

¹⁰ 1. sportklub (illetve természetjáró, horgász- stb. egyesület); 2. kulturális vagy hobbikör (tánc, színjátszó stb.); 3. szakszervezet; 4. szakmai (gazdasági, tudományos) kör, társaság; 5. politikai (párt és egyéb) szervezet; 6. társadalmi mozgalom, civilszervezet; 7. vallási, egyházi szervezet; 8. helyi kör, településszépítő stb. társulat; 9. segítő (karitatív) szervezet; 10. kalácsa, házépítő közösség; 11. környezetvédő, zöldmozgalom, egyesület; 12. helyi esemény, közösségi megmozdulás (például falunap, búcsú, karnevál) szervezése; 13. helyi sportesemény (foci-, kézilabda- stb. meccs, bajnokság) szervezése.

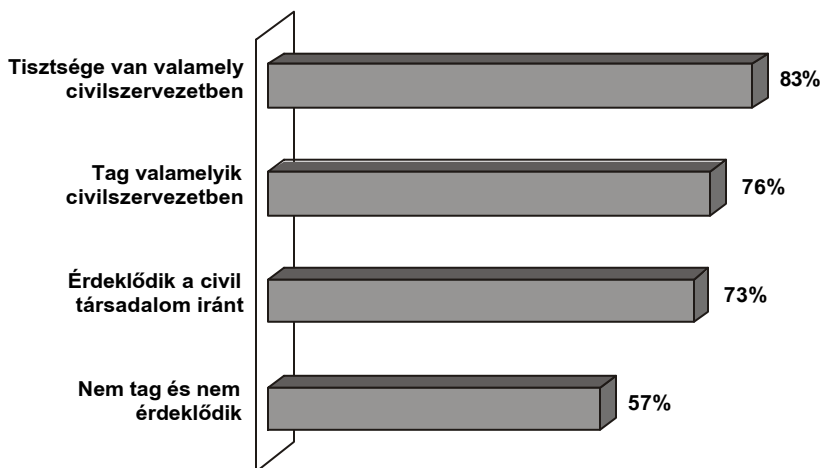
A válaszadók 4 százaléka jelezte, hogy tisztsége van valamely civilszervezetben, további 15 százalék pedig azt, hogy tagja legalább egy civilszervezetnek. Kommunikációs szempontból ezt a két csoportot nevezhetjük az aktorok csoportjának. További 8 százalék válaszolta azt, hogy bár nem tag, de érdeklődik valamely civil csoportosulás iránt, őket tekinthetjük a közönségnek, a válaszolók 73 százaléka pedig nem érdeklődő – más szóval közönségen kívüli.

A civil tagságra kapott megoszlás egyébként egybevág az ilyen irányú hasonló kutatási eredményekkel (Bartal 2010). A létrehozott négyértékű civil változó, az előzetes várakozásoknak megfelelően, szignifikáns összefüggést mutatott a részvétel valószínűségével. A nagy törésvonal azok között volt, akik érdeklődést sem mutattak a civil társadalmi tagság iránt, illetve akik legalább érdeklődtek.

4. ÁBRA

A választásokon való részvételt biztosra ígérők aránya a civil tagság négy dimenziója alapján (DKMKA 2010 preelection felvétel, Ipsos–Medián)

Azok aránya, akik biztosra ígérték részvételüket a választáson
N = 1473

Ahogy az ábrán is látható, minél magasabb a bevonódás szintje, annál magasabb a tervezett részvételi szándék, bár a tisztségviselők, a tagok és az érdeklődők között nem szignifikáns a különbség a részvételi szándékban (Anova $p = 0,05$). Ez arra utalhat, hogy nemcsak maga a tagság a meghatározó, hanem a civil társadalom iránti nyitottság, ami nem elsősorban a társa-

dalmi tőke fogalmához köthető, sokkal inkább egyfajta demokráciaattitűd indikátoraként tekinthetünk rá. Bár a különbség az alacsony esetszámok miatt nem szignifikáns az „aktorok” és a „közönség” között, a tendencia arra mutat, hogy a civil társadalmi erőforrásokhoz való közelség a politikai participáció növelésének irányába hat. A különböző hatásmechanizmusok szétválasztása (normatív mozzanat, társadalmi tőke hatása) azért is igen problémás, mert bár szubsztantív szinten eltérő elméleti dimenziók lehetnek mögöttük, a gyakorlatban erősen összemosódnak (részben egymás indikátorainak is tekinthetők [Bukodi 2001]). Ezt erősíti meg a következő többváltozós regressziós modell is, amiben szerepeltettük az összes felhasználható változónkat (a leíró összefüggések a Függelék 2. táblázatában találhatók).

4. TÁBLÁZAT

Az egyéni szinten elérhető változókból a részvételi szándéokra épített regressziós modell

(DKMKA 2010 preelection felvétel, Ipsos–Medián – CATREG Optimal Scaling regresszió. Független változó: Elmenne-e szavazni? N = 1384)

Regressziós modell	Béta	F érték	Importance
Eros kötésű kommunikáció	,301	51,635	,556
Gyenge kötésű kommunikáció	,137	19,188	,181
Iskolai végzettség	,144	19,149	,116
Vallásosság	,123	15,430	,090
Családi állapot	,072	7,468	,028
Korcsoport	,080	7,220	,016
Település nagysága	,066	6,496	,013
R ²	19%		

A modell magyarázóereje jelentősen nőtt a tisztán demográfiai változók használatához képest, a megmagyarázott variancia 19 százalékgig emelkedett.¹¹ A konvencionális indikátorának tekintett vallásosság a korábbi kutatási eredményekhez hasonlóan növelte a részvétel valószínűségét. A legerősebb hatást azonban az erős kapcsolati háló alapján megjelenő politikakommunikáció fejtette ki a részvételre. Egyrészt a politikai diskurzus intenzitása erősen befolyásolta a részvételi szándékot, másrészt a homofil

¹¹ A tanulmányunk szempontjából fontos civil tagság nem maradt bent a regressziós modellben, aminek kapcsán visszautalnánk az előző bekezdésben már felvázolt problémára, miszerint több hatásmechanizmus is együtt jár, ezért ezek tiszta szétválasztása nagyon nehéz feladat.

jellegű kapcsolathálóok növelték a részvételi valószínűséget a vegyesen felépülő hálózatokkal szemben (lásd melléklet). A szubjektív státuszbesorolás változó nem tudott bekerülni a modellbe.

A választási részvétel makromodellje

Vizsgálataink során a mikroszinttel párhuzamosan makro- és mezoszinten is vizsgáltuk a választási részvételt meghatározó tényezőket. Modelljeink természetesen módon nem előzmények nélküliek, hiszen a magyarországi választási részvételi eredmények térbeli mintázata kapcsán Angelusz Róbert és Tardos Róbert már több témába vágó eredményt is publikált (többek között: Angelusz 1997, Angelusz–Tardos 2003b, 2003c, 2005b, 2006). Habár a jelen vizsgálat kiindulópontjait is az említett szerzők eddig elért eredményei adták, az általunk alkalmazott megközelítési mód mégis több szempontból eltér azoktól. A legfontosabb különbség, hogy vizsgálatunk során olyan, a választási eredmények kapcsán még nem alkalmazott módszertannal dolgoztunk, amelynek társadalomtudományi alkalmazása – főként a magyar viszonyok között – egyelőre újdonságnak számít: térökonometriai modellt építettünk a választási részvétel magyarázatára, amely ily módon lehetővé tette a globális és a lokális jellemzők különválasztását. Ugyanakkor elméleti szempontból is részben eltértünk az eddiektől, amennyiben vizsgálatunk középpontjába a társadalmi tőkének a választási részvételre gyakorolt, makroszinten is kimutatható potenciális hatásainak tisztázását állítottuk: tehát arra a kérdésre kerestük a választ, hogy statisztikailag ki tudjuk-e mutatni a társadalmi tőkének a választási részvételre gyakorolt hatását.

A térökonometriai szemlélet jelentősége

Ebben a kötetben is több írásban felvetődik a térbeliség kérdésköre: némely tanulmány kiemelten foglalkozik vele (például Vécsei 2011 vagy Bálint–Bozsonyi 2011), némelyikben pedig mint egyedi elemzési dimenzió jelenik meg (Tardos 2011). Témája alapján munkánkkal kapcsolódunk ezen írásokhoz, amennyiben a választási részvétel mögött ható tényezők szerepét vizsgáljuk, de módszertani szempontból egyértelműen a Bálint–Bozsonyi-tanulmányban felvázoltak vonalát követjük: ugyanis a makroszintű modelljeink térökonometriai szemléletűek.

Habár jelen tanulmánynak nem célja – illetve a kereteit tekintve nem is alkalmas erre – a térökonometriai szemlélet statisztikai vagy interpretációs szempontból történő mélyebb kifejtése, a társadalomtudományi szempontból

nem bevett jellege miatt szükségesnek érezzük, hogy néhány mondatban ki-
térjünk a térbeliség felhasználásának valódi jelentőségére.¹²

A térbeliség mint információ az eddigi szociológiai kutatásokban is megje-
lent, ugyanakkor viszont egy nagyon fontos tényezőt, a területi autokorreláció
önmagában vett jelentőségét az eddigi modellek figyelmen kívül hagyták, ami
statisztikai szempontból sajnálatos módon nemcsak információvesztéset je-
lent, hanem sok esetben (az autokorreláció mértékétől és jellegétől függő mér-
tékben) az alkalmazott hagyományos, véletlen mintavételre kidolgozott mo-
dellek érvénytelenségét is (a térbeliség problémakörét részben tudják kezelni
a többszintű vagy hierarchikus modellek [Hox 2002], ennek összekötése a
térökonometriai modellekkel azonban külön tanulmányt igényelne).

Idősorok összehasonlítása esetén ma már senki sem kérdőjelezi meg a sta-
cioner jelleg, az időtényező kiparciálásának fontosságát, amelynek forrása az
egymást követő megfigyelések hasonlóságának, az időbeli autokorrelációnak
felismerése. A térbeli autokorreláció léte – tehát, hogy az egymáshoz közelebb
eső esetek hasonlítanak egymásra (például: egymáshoz közel fekvő települé-
sek társadalomstatistikai mutatói inkább hasonlítanak, mint a távolabb
fekvőké) – lényegében megfigyeléseink függetlenségének cáfolata, és pontos-
an ugyanazon igényeket veti fel, mint az idősorok esetén: lokalizált adatoknál
a térkomponens kiparciálásának szükségességét. Ebből adódóan ebben a vizs-
gálatban is egy olyan eljárást alkalmazunk, amely képes erre: geográfaiilag sú-
lyozott regressziós (GWR) eljárás térben késletett módszerét, OLS-beccslés-
sel¹³ (LeSage–Pace 2009, 32.).

Ugyanakkor véleményünk szerint a statisztikain túl interpretációs szem-
pontból is komoly hozadéka lehet a térökonometriai szemlélet társadalomtu-
dományi alkalmazásának, ugyanis a társadalmi folyamatok térfüggő jellege
(autokorrelációja) közvetlenül az egyes jelenségek társadalmi beágyazottsá-
gára, illetve az egyes térbeli mintázatok mögött megbújó társadalmi hatás-
mechanizmusokra utal, tehát a makroszinten is megnyilvánuló társadalmi lét
determinisztikus jellegére, a *társadalmi lét kényszereire*.

¹² Szakirodalmi szempontból a térbeliség vizsgálata erősen multidiszciplináris jellegű, és
főként külföldi szerzők műveire lehet hivatkozni (legfontosabbak talán: Anselin 1988, Cressie
1993, LeSage–Pace 2009), de az alapok tekintetében Magyarországon a regionális tudomány-
nak is vannak műhelyei (amelyekhez kapcsolódóan talán kiemelhető: Nemes Nagy 1998,
Dusek 2004).

¹³ Habár lényegében a Spatial Durbin Model (SDM) Lag modelljét vettük alapul, amely a
független tényezőkre is tekintettel van a térbeli komponens szempontjából, de részben módosít-
va használtuk fel: két lépésben becsültük az egyes tényezők paramétereit. A jövőben a modell-
be kívánjuk építeni a paraméterek megbízhatósági szempontból stabilabb becslését szolgáló
maximum likelihood (MLE) eljárást is, amelyre jelen körülmények között az erőforrások szű-
kössége okán nem kerülhetett sor. (Modellünk specializáltsága – térbeli, súlyozott, többválto-
zós – egyéni programfejlesztést igényel.) Végző modelljeink paramétereinek megbízhatóságát
jelen körülmények között *bootstrap* eljárással próbáltuk kontroll alatt tartani.

A vizsgálni kívánt makroszintű tényezők

Ahogy az előzőekben említettük, vizsgálatunk során egyszerre tűztük ki célként a folytonosságot (tehát az eddigi kutatási eredményekhez való kapcsolhatóságot), illetve az újszerű megközelítések alkalmazását. Ebből adódóan az adatok tekintetében is olyan adatbázisok felhasználására törekedtünk, amelyek alkalmasak e szempontok érvényesítésére.

A célváltozót a 2010-es országgyűlési választás első fordulójának településszintű részvételi adatai jelentették, azaz a részvételi arányok.¹⁴

A független változók esetén, a társadalmi tőke operacionalizálásakor törekedtünk olyan indikátorok létrehozására, amelyek elméleti szinten leginkább relevánsak lehetnek a választási részvétel magyarázatakor. Így a számunkra elérhető utolsó, KSH által publikált nonprofit adatbázist használtuk, és a települések szintjén aggregált egyesületi jellemzőket¹⁵ vettük alapul (2007-es adatok). Így az egyesületek lakosságszámhoz viszonyított jelenlétét, a rendszeres és alkalmi önkéntesek különféle arányait, valamint az egyesületek formalizáltságát leíró alkalmazotti arányokat.

Ugyanakkor a végső modell építéskor olyan mutatók használatára is törekedtünk, amelyekre az irodalomban utalásokat találtunk, így biztosítva, hogy a célként kitűzött hatásmechanizmus – a társadalmi tőke hatásának – vizsgálatokor a lehetőségekhez mérten figyelembe vehessük a latens háttérváltozók esetleges interakciós hatásait is. Ebből a szempontból ugyanakkor komoly gondot jelentett, hogy a népszámlálási adatok használata mára már (illetve a mikrocenzus adatai településszinten) aggályokat vethet fel. Így ezekről lemondunk, elvesztve a közvetlen kulturális, foglalkoztatási, etnikai jellegű mutatók használatának lehetőségét. Ugyanakkor viszont sikerült mind a KSH települési adatsorait (korcsoporti arányok, munkanélküliség, lakásviszonyok, segélyezések stb.), mind az APEH részletes adó- és jövedelemadatait felhasználni, amelyek révén – csak áttételesen ugyan, de feltehetően mégis – sikerült valamiképpen a települések társadalmi összetételét megragadnunk (gondolva itt kiemelten a jövedelmi viszonyok által jól leírható társadalmi csoportok jelenlétére).

További eltérés az eddigi vizsgálatoktól, hogy súlyozás tekintetében is másképpen jártunk el, mint az Angelusz–Tardos szerzőpáros, akik révén ismert tényné vált, hogy a településméret alapján egyértelműen kimutathatóak a választási részvétel különbségei, így a jellegzetes U görbe léte (Angelusz–Tardos 1997, Angelusz–Tardos 2006). Jelen esetben mégis az eddigiéktől elté-

¹⁴ Az önkormányzati választások során más mechanizmusok érvényesülnek, ami külön elemzés tárgyát képezheti.

¹⁵ Elméleti szinten a nonprofit szervezetek közül az egyesületek ragadják meg leginkább a társadalmi önszerveződés, a társadalmi tőke jelenlétét, szemben a többi, inkább célorientált nonprofit szervezettel (Putnam 1993, 2000, Giczi–Sik 2009).

rően más szemlélettel közelítettünk ehhez a kérdéshez is, és a településméretet mint súlyt alkalmaztuk – esetszámtartó módon, 18 évesnél idősebb populációra súlyozva. Ennek eredményeként végső modellünk tartalmazza is, meg nem is a mérhető: a paraméterek becslésére egyértelműen hatással van, de önmagában véve a hatás jellege nehezen számszerűsíthető.¹⁶

A részvétel térbeli tagozódása és a globális–lokális különbségtétel

A tér társadalomtudományi megközelítése szükségszerűen eltér mind a fizikai, mind a geográfiai szemlélettől (Nemes Nagy 1998), ami módszertani nehézségeket, de jelentős információ többletet is jelenthet. Véleményünk szerint ugyanis a társadalom térbeli struktúrái lényegében a múlt folyamatainak lenyomatai, amely struktúrák azonosíthatósága rendkívüli lehetőségeket hordoz a társadalomtudományi megértés számára.

E tanulmányban a választási részvételt állítjuk középpontba, amely ugyanakkor ismertén stabil térbeli rendezettséget mutat (többek közt: Angelusz–Tardos 2003c): az elmúlt időszak három választási adatait vizsgáltuk ebből a szempontból, amely kérdésnek különös relevanciát ad az elmúlt időszakok erősebb politikai változásai: volt-e ezeknek kimutatható hatása a részvétel térstruktúráinak stabilitására? A korrelációs vizsgálat eredményei (5. tábla) azt mutatják, hogy habár a 2009-es és a 2010-es eredmények inkább hasonlóak, mint a 2006-os választásokon tapasztalt részvételi értékek, így is nagyon erős folytonosságról beszélhetünk.

5. TÁBLÁZAT

A választási részvétel településszintű korrelációs értékei

(választási eredmények – www.valasztas.hu)

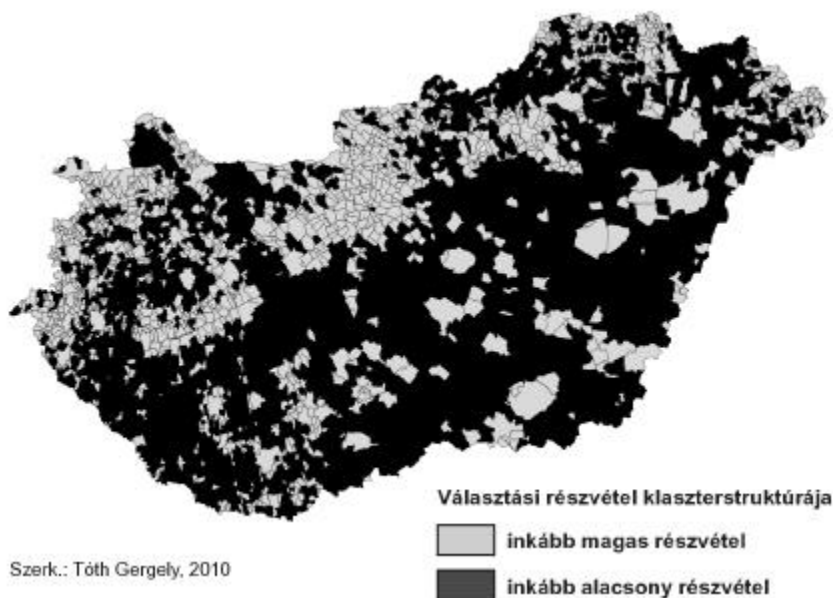
Spearman's rho, súlyozott	2009, EP	2010, országgyűlési (I. forduló)
2006, országgyűlési (I. forduló)	,891	,899
2009, EP		,927

¹⁶ Ennek a súlyozási eljárásnak térstatisztikai hozadéka is van, amennyiben az úgynevezett *small number*, problémát és a varianciainstabilitást is kezeltük részlegesen: a kisebb települések mérhetőségéből eredő „zaja” csökkentett mértékben hatott a modellszámítások során.

Annak vizsgálatára ugyanakkor, hogy mely területek írhatóak le inkább magasabb részvételi jellemzőkkel, és melyek alacsonyabbakkal, klasztermodellt építettünk (1. térkép – a klasztermodell paraméterei: a függelék 3. táblázata). Amint a térképről leolvasható, egyértelműen látszik, hogy az országon belül nemcsak különálló módon, hanem egész összetett „régiókra”, összefüggő téregységekre jellemző a magas, illetve az alacsony részvétel.¹⁷ E „régiók” kialakulása mögött ugyanakkor egyértelműen összetett társadalmi folyamatok állnak. (A részvétel tér- és időbeli stabilitása ily módon, az öngyilkossági jellemzőkhöz hasonlatosan, egyértelmű makrofolyamatok létre utal.)

1. TÉRKÉP

A 2006. és a 2010. évi országgyűlési, valamint a 2009-es európai parlamenti választások részvételi adatainak K-means klaszterei

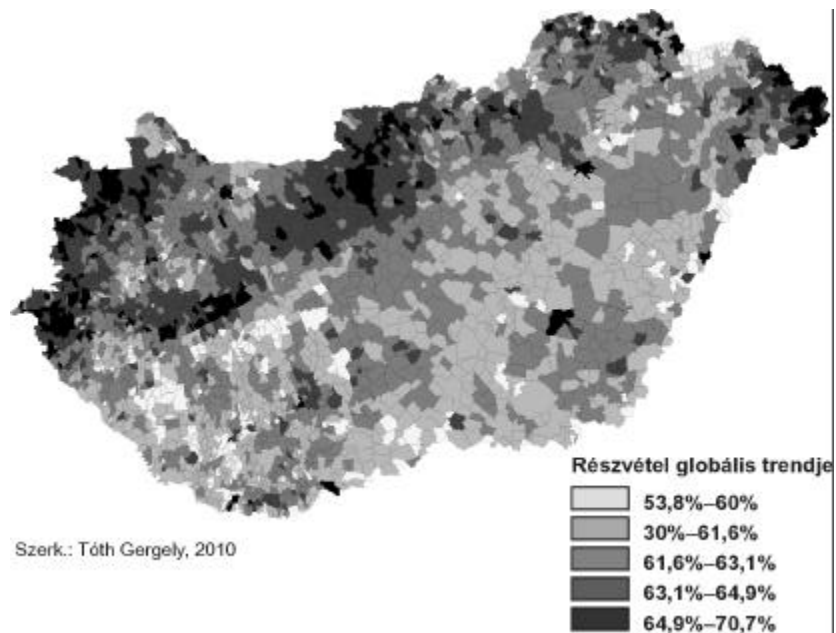
Amennyiben ezen térstruktúrák elemzését szofisztikáltabb módon kívánjuk elvégezni, akkor olyan eredményekhez juthatunk, amelyeknek interpretációs hozadéka is van: ugyanis nem csupán láthatóvá tehetjük az egyes régiók jelenlétét, hanem számszakilag képesek leszünk – a jelen szóhasználattal élve – a globális és lokális hatások elválasztására, azaz a mezoszint megjelenítésére. A globális hatás alatt értve azt (2. térkép), ami nemcsak az adott település-

¹⁷ Ezt a regionalizálódást az adatok térbeli autokorrelációja okozza.

re, hanem a tágabb környezetére is jellemző, és hasonló módon lokális hatás alatt értve (tehát a mezoszintet megragadva) a globálistól való településszintű specifikus eltéréseket.¹⁸

2. TÉRKÉP

A 2010-es országgyűlési választások részvételi adatainak globális trendje

A térben késleltetett modell alkalmazása révén arra is lehetőségünk nyílna, hogy a globális hatások tértagozódását részletesebben elemezhessük, amit ugyanakkor jelen tanulmány terjedelmi korlátai miatt csak egy térképpel illusztráltunk (2. térkép), és eltekintünk annak részletes elemzésétől.¹⁹

A lokális hatások feltárásának ugyanakkor a célváltozó mellett a magyarázó változók esetében is jelentősége van, hiszen a térbeli strukturálódás felismerésével lényegében kimondtuk azt is, hogy azok függetlensége is tarthatatlan. Ebből a szempontból a fentebb említett térdekompozíciós eljárás arra

¹⁸ Statisztikailag a regressziós becslés *predicted* értékei a globális, míg a *residual* értékek a lokális jellemzőket jelentik.

¹⁹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy értelmezési szempontból ezen jellemzők elemzése még több megoldatlan elméleti kérdést is felvet.

is fel kell hívja a figyelmet, hogy a térbeliség hatása minden tényező esetében más és más paraméterekkel jellemezhető. Ennek eredményeként minden változónál külön-külön el kell végeznünk a dekompozíciós folyamatot, mivel térben stationer változókkal lehetséges csak bármilyen magyarázómodell építése. Mi ennek szellemében jártunk el a továbbiakban.

*A választási részvétel településszintű regressziós modellje:
a makrohatások vizsgálata*

Ahogy korábban jeleztük, a makrohatások tekintetében az általunk alkalmazott módszerrel a részvételnek nemcsak a globális beágyazottságát kívántuk vizsgálni, hanem egyéb társadalmi dimenziókkal való összefüggéseit is, kiemelten a társadalmi tőkével (jelen körülmények között a civil szférával) való kapcsolatát.

Ennek érdekében egy *stepwise* eljárással geográfiailag súlyozott modellt építettünk, amelynek előzményeként első fázisban a független változók stationer jellegét biztosítottuk térbeli regressziós lag modellel (függelék 4. táblázat). A második fázis, azaz a részvételre épített modell eredményeit a 6. táblázat tartalmazza. Az alapmodellben 21 jellemzővel indultunk a korábban említett módon (nonprofit, demográfiai, jövedelmi stb. jellemzők hatásait vizsgáltuk).

A modell magyarázó ereje társadalomtudományi szempontból jónak számít, több mint 60 százalékos, ami még akkor is magasnak számít, ha a paraméterek becslése MLE- helyett OLS-regresszióval készült.²⁰

²⁰ Amit lehetséges úgy értelmezni, hogy az egyes paraméterek a feltüntetettnél esetlegesen nagyobb konfidenciaintervallummal bírnak. Az eredményeket *bootstrap* eljárással is ellenőriztük (függelék 12. táblázat).

6. TÁBLÁZAT

A 2010-es országgyűlési választások részvételei adatainak településszintű, súlyozott térbeli regressziós modellje
(Alapadatok: KSH)

Modell	B	Standard hiba	Béta	t	Sign.	Tolerancia- érték
(konstans)	,121	,009		13,870	,000	
Részvétel (globális hatás)	,821	,014	,670	59,822	,000	,985
Lokális adóalap aránya (az adóalap lokális hatása)	1,004E-7	,000	,383	31,866	,000	,854
Lokális egyesületek aránya (egyesületek lokális jelenléte)	2,346	,404	,071	5,804	,000	,834
Lokális alkalmazotti arány (Az egyesületi alkalmazottak lokális hatása)	-1,115	,241	-,058	-4,624	,000	,786

Adj. R**2 = 60,8 százalék

A végső, modellben maradt tényezők közül a legerősebb hatással a részvétel globális trendje szerepel (önmagában 40 százalék körüli információt hordozva), míg részben meglepő módon az egy főre jutó adóalap aránya volt még jelentősebb kedvező hatással a részvételre. Tehát minél magasabb volt egy településen az átlagos jövedelmi szint (a környezethez viszonyítva), annál magasabb a részvétel aránya. Ugyanakkor, ahogyan említettük korábban is, úgy véljük, hogy a jövedelem ebben az esetben nem csupán a gazdasági helyzetre, hanem sokkal inkább olyan társadalmi jellemzőkre is utalhat közvetetten – azaz a lokális klíma egy dimenziójára –, mint például az iskolázottság vagy valamely hátrányos helyzetű csoport aránya.

A modell fontos eredménye továbbá, hogy – úgy tűnik – a társadalmi tőke (egyesületek globálistól eltérő lokális jelenléte) egyértelműen szignifikáns hatással van a részvételre pozitív módon, habár hozzá kell tenni, hogy ereje viszonylag csekély (alacsony béta-értékek). Ugyanakkor egy másik, lényegében az első társadalmi tőke indikátort kompenzáló tényező is bent maradt a modellben (az egyesületek formalizáltságára utaló alkalmazotti arány negatív tényezőként), ami véleményünk szerint nem meglepő, hiszen ha valódi összefüggést tételezünk fel a részvétel és a társadalmi tőke (illetve gyengébb változatában, kapcsolathálózati erőforrások) között, akkor annak hatásmechanizmusa mindenképpen inkább az informális kapcsolatokon keresztül képzelhető el, szemben a formalizáltabb szervezetek intézményesebb jellegével,²¹ ami összhangban van a mezoszint meghatározásakor kifejtett értelmezéssel is.

Összetett modell: a makroeredmények mikroszintű visszacsatolása a mezoszint beemlése révén

Ahogy a korábbi fejezetek során részletesen is körüljártuk, a politikai részvételnek mind makro-, mind mikroszinten jól meghatározható struktúrája van. Ebből adódóan kutatásunk utolsó fázisában a makroszintű eredmények mikroszintre történő átvezetését kíséreltük meg. Hipotézisünk szerint a lokális klímáknak (tehát a mezoszintnek) a makroszintből történő levezetése révén a mikromodellekbe beépíthető kontextuális paramétereket kapunk. Ennek a feltevésnek az ellenőrzéséhez egy új típusú megközelítést alkalmaztunk.

A makroösszefüggésekkel foglalkozó fejezetben kísérletet tettünk arra, hogy szétválasszuk a globális és lokális hatásmechanizmusokat. Az ott felhasznált becslő modellek eredményeként létrejövő lokális reziduálisok szociológiai szempontból lényegében a lokális klímák (mezoszint) indikátorai-

²¹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy lehetséges, hogy valamiképpen a településméret-hatás is érvényesülhet az intézményi formalizáltságban, annak ellenére, hogy a településtípussal a teljes modellben nem találtunk összefüggést.

ként értelmezhetőek, azaz a helyi lakókörnyezet speciális jellegének indikátorai.²² Ezt a felismerést felhasználva három csoportba soroltuk a mikro-modell eseteit (a lakótelepülés információjának felhasználása révén²³):

- I. túlbecsültük a részvételt (N = 247);
- II. jól becsültük meg a részvételt (N = 361);
- III. alulbecsültük a részvételt (N = 862).

Kiinduló hipotézisünk az volt, hogy a három kontextuális környezet egyben három hatásmechanizmusra is utal, amelyek mikroszinten is megragadhatóak. Ebből adódóan a három települési kontextusra külön-külön építettünk fel egy-egy Optimal Scaling regressziós modellt, és azt vizsgáltuk, hogy módosul-e az egyes változók fontossági besorolása. Mind a három kontextuális környezet esetében hierarchikus modellalkotást végeztünk. Az m1 modellben csak a demográfiai háttérváltozók szerepeltek, az m2 modellbe bevontuk a civiltagság-változónkat, míg az m3-ban szerepeltettük az erős/gyenge kötésű kommunikációs kérdéseket, a szubjektív rétegbesorolást (egy modellben sem maradt benne) és a vallásosságot is.

Az m1 modellek esetén mindhárom kontextusban gyenge volt a magyarázóerő, 10 százalék alatt maradt. A családiállapot-változó ott érvényesült a legerősebben, ahol kevesebben mentek el szavazni, mint amit a makromodell alapján becsültünk. A két erőforrás típusú változó közül csak egy tudott a modellekben maradni, vagy a fogyasztási index, vagy az iskolai végzettség – ennek oka a két változó közötti erős korreláció.

A civil tagság mind a három települési környezetben sikeresen beépült az m2 modellekbe. A civil tagság a részvételt abban a környezetben határozta meg leginkább, ahol túlbecsültük a szavazók számát, és itt növelte legjobban modellünk magyarázó erejét is.

A teljes modellekben a megmagyarázott variancia mindhárom települési kontextusban jelentősen emelkedett. Az eredmények azt mutatják, hogy a kapcsolati kommunikáció rendelkezik a legmagasabb magyarázó erővel a bevont változók között, és ezen belül is a családi, baráti kötések.

²² A reziduálisok legkönnyebben úgy értelmezhetőek, mint az általánostól való eltérés, azaz térmodell esetén a környezettől való eltérés leírói.

²³ A makroszintről a részvételre számított alapmodell besorolásait vezettük át, azaz a részvételi adatok térbeli szempontból stacioner eredményeit osztottuk csoportokba.

7. TÁBLÁZAT

Hierarchikus regressziós modellek a részvétel három kontextuális vonatkozásában

(DKMKA 2010 preselection felvétel, Ipsos–Medián – Optimal Scaling regresszió – a függő változó a 4 kategóriás részvételi változó volt; a táblázatban a szignifikáns tagok *importance* értékeit tüntettük fel)

	Túbecsültük a részvételét			Jól becsültük a részvételét			Alulbecsültük a részvételét		
	m1	m2	m3	m1	m2	m3	m1	m2	m3
Családi állapot	,425	,325	,101	,289	,238	,072	,154	,144	,037
Korcsoport	,077	,053	,053	,091	,071	,045	,079	,084	,024
Település nagysága	,296	,200	,049	,263	,243	,120	,144	,135	,054
Iskolai végzettség	,177	,135	,092				,503	,422	,148
Fogyasztási index				,337	,271				
Civil tagság (négy kategória)		,269			,162	,102		,119	
Cyenge kötésű kommunikáció			,198			,025			,125
Erős kötésű kommunikáció			,254			,384			,525
Vallásosság			,117						,058
R**2	7%	14%	25%	9%	10%	14%	7%	8%	23%

Azokon a településeken érvényesül leginkább a részvételre ható politikai kommunikációs mikromilió erős kapcsolatokon keresztül megvalósuló hatásmechanizmusa, ahol alulbecsültük a részvétel szintjét (tehát ott, ahol többen mentek el szavazni, mint amit a makromodelljeink alapján vártunk volna), míg ezzel ellentétes települési kontextus esetén (környezettől negatív irányba elmozduló települési részvételi értékek) az erős kapcsolatok erejének csökkenése volt tapasztalható. A kommunikációs változó erősen lecsökkenti az erőforrás típusú változók szerepét, a társadalmi tőkére reflektáló civil tagság csak a makroszinten jól megbecsült részvétel települési kontextusában érvényesült.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az egyéni részvételi motívumok kapcsán részben hasonló eredményeket kaptunk, mint amit a korábbi választások előrevetítettek. Az erőforrás típusú változók szerepe továbbra igen magas a részvétel esetében. Az új elemként megjelent erős kötésű kapcsolatok köré épülő politikai kommunikációs milió mutatkozott a legerősebb magyarázó indikátornak, de továbbra is mérhető hatása van a vallásossághoz kapcsolódó konvencionálisnak, illetve a státusz tudatnak is.

A civilszervezeti tagság nem elsősorban társadalmi tőke hatásmechanizmusaként jelenik meg, hanem sokkal inkább egyfajta demokráciával kapcsolatos attitűd indikátoraként. A hatásmechanizmus azonban nem kellőképpen erős ahhoz, hogy az összes tényezőt tartalmazó többváltozós regressziós modellekbe beépüljön a vizsgált változó, azonban a szűkebb hierarchikus modellekben, illetve egyes települési kontextusban (ahol jól tudtuk a részvételt becsülni) jól láthatóan kirajzolódott a változó hatása.

Vizsgálataink során makroszinten egy újszerűnek számító térökonometriai modellt alkalmaztunk, amelynek révén a településszintű választási részvételi adatok erős térbeli beágyazottságon túl a társadalmi tőke hatását is egyértelműen ki tudtuk mutatni.

Noha jelen elemzéseinkben a globális hatások (a térbeli beágyazottság, a regionális struktúrák) mögötti hatótényezőkkel nem foglalkozhattunk részletesen, a térstruktúrák időbeli állandóságának kimutatásával rávilágítottunk e kérdés további vizsgálatának jelentőségére.

Tanulmányunk módszertani szempontból ugyanakkor további újdonságokat is hordoz, amennyiben egy makromodell eredményeit a mezoszint meghatározása révén sikeresen implementálta egy mikroszintű modellbe: a válaszadók településeinek kontextuális jellegét a makromodell által meghatározva, a mikroszintű eredmények megértését is képesek voltunk előmozdítani.

FÜGGELÉK

F1. TÁBLÁZAT

Demográfiai motívumok a részvétel mögött (DKMKA 2010 preselection felvétel, Ipsos–Medián)

Réteg	Ha szívesebben próbálná megbeszélni mellette a valószínűsége annak, hogy részt vesz a választáson? (%)	Biztosan elmegy szavazni (%)	Eset-szám
A kértet nemek			
férfi	84	62	700
nő	82	61	799
18–24	85	63	178
25–34	82	61	255
35–44	82	58	286
45–54	82	61	237
55–64	85	66	231
65–74	83	65	167
75+	81	56	145
max. 8 osztály	79	53	470
szakmunkás iskola	82	61	386
középfiskola	84	65	440
diploma	88	72	203

AZ F1. TÁBLÁZAT FOLYTATÁSA

Réteg	Ha szívesebben próbálná megbecsülni melkora a valószínűsége annak, hogy részt vesz a választáson? (%)	Biztosan elmegy szavazni (%)	Eset-szám
0-999	85	68	129
1000-4999	81	65	320
5000-9999	82	56	146
10 000-49 999	84	58	325
50 000-149 999	83	58	217
150 000+	77	57	101
Budapest	84	65	262
Budapest	84	65	262
Település-típus (327 város + Bp.)	83	58	339
megyeszékhely város	84	59	418
község	82	64	481
igen	84	62	695
nyugdíjas	83	62	479
munkanélküli	79	52	133
gyed-en, gyesen lévő háztartásbeli	82	60	54
tanuló	89	62	17
egyéb eltartott	84	63	107
	74	64	13

AZ F1. TÁBLÁZAT FOLYTATÁSA

Réteg	Ha szívesebben próbálná megbecsülni melkora a valószínűsége annak, hogy részt vesz a választáson? (%)	Biztosan elmegy szavazni (%)	Eset-szám
segédmunkás, betanított munkás	82	63	166
mezőgazdasági fizikai munkás, tsz-tag	81	42	22
szakmunkás	83	64	189
önálló egyéni vállalkozó, kisiparos, kiskereskedő	90	80	21
irodai, adminisztratív dolgozó, egyéb szellemi	79	61	60
beosztott értelmiségi	91	80	48
alsó és középfvezető	85	77	28
E	76	51	257
D	82	62	336
C	83	62	268
B	87	67	303
A	85	65	290

²⁴ A tartós fogyasztási javakból (13) képzett főkomponens-elemzés első főkomponensét osztottuk kvintilisekre

AZ F1. TÁBLÁZAT FOLYTATÁSA

Réteg	Ha szárazlelőben próbálná megbecsülni melkora a valószínűsége annak, hogy részt vesz a választáson? (%)	Biztosan elmegy szavazni (%)	Eset-szám
nőtlen, hajadon, egyedülálló	83	59	346
házas, egyedül él	88	62	32
elvált, egyedül él	80	58	153
özvegy, egyedül él	82	54	211
Mi az Ön családi állapota?			
nőtlen, hajadon, élettárrsal él	85	54	74
házas, házastárrsal él	84	68	568
házas, élettárrsal él	82	67	55
elvált, élettárrsal él	77	36	42
özvegy, élettárrsal él	81	53	13

* A 10-nél kevesebb esetet tartalmazó cellákat nem közöltük

A részvétel további motívumai
(DKMKA 2010 preselection felvétel, Ipsos-Medián)

Réteg	Biztosan elmegy szavazni (%)	Ha százalékban próbálná megbecsülni, mekkora a valószínűsége annak, hogy részt vesz a választáson? (%)	Esetszám
vallásos vagyok, az egyház tanítását követem	72	87	216
A következő kijelentések közül melyikkel tudná saját magát a legjobban jellemezni?			
vallásos vagyok a magam módján	66	85	717
nem tudom megmondani, vallásos vagyok-e vagy sem	69	84	86
nem vagyok vallásos	50	78	460
felső középosztály	82	85	37
középosztály	67	86	489
alsó középosztály	64	84	388
munkásosztály	57	81	396
alsó osztály	54	77	175
nem tag és nem érdeklődik	57	82	1096
érdeklődik a civil társadalom iránt	73	86	104
tag valamelyik civilszervezetben	76	87	238
tisztsége van valamely civilszervezetben	83	88	63
Civil tagság			

AZ F2. TÁBLÁZAT FOLYTATÁSA

Réteg	Biztosan elmegy szavazni (%)	Ha százalékban próbálná megbecsülni, mekkora valószínűsége annak, hogy részt vesz a választáson? (%)	Esetszám
nem beszélget	49	79	597
nikán – heterofil	68	82	44
nikán – vegyes	67	85	496
nikán – homofil	67	84	171
gyakran – heterofil	93	92	21
gyakran – vegyes	80	91	90
gyakran – homofil	91	87	70
nem beszélget	34	68	215
nikán – heterofil	68	79	30
nikán – vegyes	57	81	441
nikán – homofil	63	83	325
gyakran – heterofil	89	92	11
gyakran – vegyes	76	90	226
gyakran – homofil	88	92	194

F3. TÁBLÁZAT

A választási részvételi adatok klasztermodelljének főbb paraméterei

(alapadatok: OVB)

Végso klaszterközéppontok						
	klaszter					
	1			2		
	(magas részvétel)			(alacsony részvétel)		
Zscore (2006, országgyűlési)	,60633			-,95476		
Zscore (2009, EP)	,58195			-,91577		
Zscore (2010, országgyűlési)	,60105			-,94566		

Anova						
	Klaszter		Hiba		F	szignifika- kancia
	variancia	Szabadság- fok	variancia	Szabadság- fok		
Zscore (2006, ország- gyűlési)	1835,606	1	,421	3168	4359,600	,000
Zscore (2009, EP)	1689,585	1	,468	3168	3613,064	,000
Zscore (2010, ország- gyűlési)	1801,940	1	,432	3168	4169,281	,000

Asszociációs méroszámok		
	Éta	Éta²
Zscore (2006, országgyűlési)*CL2	,761	,579
Zscore (2009, EP) *CL2	,730	,533
Zscore (2010, országgyűlési) *CL2	,754	,568

F4. TÁBLÁZAT

A független változók térbeli regressziós modelljeinek paraméterei

Térbeli regressziós lag modellek	Egyűrthetők ^a						adjusztált R ²
	standardi- zálatlan egyűrthetők	standard- dízált egyűr- thetők		t	szigni- fikancia	kétoldali szigni- fikancia	
		B	standard hiba				
Adóalaparány (egy főre jutó adóalap)	288,124,9	15 611,3	,863	18,4	,00	,003	,745
Alkalmazotti arány (az önkormányzatokhoz viszonyított alkalmazottak száma)	,904	,009	,433	96,2	,00	,001	,187
Egyesületek aránya (a lakosság számához viszonyítva)	,001	,000	,469	17,9	,00	,001	,220
	,577	,021		27,0	,00	,001	
	,002	,000		19,6	,00	,001	
	,575	,019		29,9	,00	,001	

^a Súlyozott – legkisebb négyzetes regresszió^b Bootstrap eredmények 1000 bootstrap mintán alapulnak

F5. TÁBLÁZAT

A választási részvétel térbeli regressziós modelleinek paraméterei

Modell	R	R ²	adjusztált R ²	a becslött érték standard hibája	R ² változása	F-érték változása	statistikák változása			F-értékhez tartozó szignifi- kancia változása	Durbin- Watson
							szab ad- ságfok 1	szab ad- ságfok 2	szab ad- ságfok 2		
1	,780*	,608	,608	,03804579923	,608	1229,427	4	3169	,000	1,972	

^a Független változók: (konstans), Lokális alkalmazott arány, Részvétel (globális hatás), Lokális adóalap arány, Lokális egyesületek arány

^b Független változó: RESZVETEL

^c Súlyozott legkisebb négyzetes regressziós

AZ F5. TÁBLÁZAT FOLYTATÁSA

A modell paramétereiből bootstrap módszerrel				
Modell	Durbin-Watson	eltérés	Bootstrap ^a	
			standard hiba	95% konfidenciaintervallum alsó felső
1	1,972	-,715	,045	1,173 1,347

^a Ahol külön nincs jelölve, a bootstrap becslések, 1000 bootstrap minta alapján készültek

AZ F5. TÁBLÁZAT FOLYTATÁSA

ANOVA ^{b,c} súlyozott legkisebb négyzetes regressziós					
Modell	Sum of Squares	szabadság fok	variancia	F	szignifikancia
Regresszió	7,118	4	1,780	1229,427	,000 ^a Súlyozott legkisebb négyzetes regressziós
Resziduális	4,587	3169	,001		
Összesen	11,705	3173			

^a Prediktorok: (konstans), Lokális alkalmazott arány, Részvétel (globális hatás), Lokális adóalap arány, Lokális egyesületek arány

^b Független változó: RESZVETEL

^c Súlyozott legkisebb négyzetes regressziós

Modell	Együtthatók ^{a, b} Súlyozott legkisebb négyzetes regressziós														
	standardizáltak		standardizáltak		t		S _{ig}		korrelációk		multikollinearitási vizsgálati statisztikák				
	B	standard hiba	Béta	standardizált	t	S _{ig}	nularendű	parciális	részleges	tűrés-határ		VIF			
1	(konstans)	,121	,009			13,8	,00								
	Részvétel (globális hatás)	,821	,014	,670	,670	59,8	,00	,675	,728	,66	,985	1,01			
	Lokális adóalap arány (Unstandardized Residual)	,000	,000	,383	,383	31,8	,00	,403	,493	,35	,854	1,17			
	Lokális egyesületek arány	2,346	,404	,071	,071	5,80	,00	,159	,103	,06	,834	1,19			
	Lokális alkalmazotti arány (Unstandardized Residual)	-1,115	,241	-,058	-,058	-4,6	,00	,178	-,082	-,05	,786	1,27			

^a Független változó: RESZVETEL

^b Súlyozott legkisebb négyzetes regressziós

AZ F5. TÁBLÁZAT FOLYTATÁSA

<i>Bootstrap for Coefficients</i>						
Modell	B	eltérés	standard hiba	kétfoldos szignifikancia	95% konfidencia-intervallum	
					alsó	felső
1 (konstans)	,121	,001	,017	,001	,089	,156
Részvétel (globális hatás)	,821	-,001	,027	,001	,767	,872
Lo kálisadó alap-arány (Unstandardizé d Residual)	,000	,000	,000	,001	,000	,000
Lo kális egyesületek arány	2,346	-,029	,604	,001	1,078	3,463
Lo kális alkalmazott arány (Unstandardizé d Residual)	-1,115	-,021	,410	,004	-2,004	-,388

^a Ahol külön nincsenek jelölve a bootstrap becslések, 1000 bootstrap minta alapján készültek

IRODALOM

- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 1997. A választási részvétel néhány szociológiai-ökológiai összefüggése. In Stumpf István (szerk.). *Két választás között*. Budapest, Századvég. 116–125.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2002. *Választási részvétel és társadalmi integráció*. Budapest, KSH.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2003a. Miért mennek el mégis? *Századvég* (4.), 3–31.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2003b. A választási részvétel csalóka változékonysága. *Politikatudományi Szemle*, 11. (1–2.), 21–50.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2003c. Lokalizáció és választói magatartás. In Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.). *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. 1482–1502.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2005a. A választási részvétel hazai atlaszához. In Mészáros József–Szakadát István (szerk.). *Magyarország politikai atlasza 2004*. Budapest, Gondolat. 67–82.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.) 2005b. *Törések, hálók, hidak*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2006. Választási részvétel, 2006. In Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.). *Társadalmi riport 2006*. Budapest, Tárki. 390–416.
- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 2009. A kapcsolathálózati szemlélet a társadalom- és politikatudományban. *Politikatudományi Szemle*, 18. (2.), 29–57.
- Angelusz Róbert 2010. Tőke vagy erőforrás. *Szociológia Szemle* (3.) (megjelenés alatt)
- Anselin, Luc 1988. *Spatial Econometrics: Methods and Models*. Dordrecht, Kluwer Academic.
- Bartal Anna Mária 2005. *Nonprofit elméletek, modellek, trendek*. Budapest, Századvég.
- Bartal Anna Mária 2010. Élnek köztünk boldog emberek is... In Rosta Gergely–Tomka Miklós (szerk.). *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékvizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, OCIFE Magyarország–Faludi Ferenc Akadémia. 143–187.
- Bourdieu, Pierre 1997. Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz Róbert (szerk.). *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum.
- Bukodi Erzsébet 2001. Társadalmi jelzőszámok – Elméletek és megközelítések. *Szociológiai Szemle*, 11. (2.), 35–57.
- Bálint Lajos–Bozsonyi Károly 2011. Választói részvétel és véleménypolarizáció összefüggésének térökonometriai elemzése. In Tardos Róbert–Enyedi Zsolt–Szabó Andrea (szerk.). *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, DKMKA. 57–73.
- Cressie, Noel 1993. *Statistics for Spatial Data*. New York, Wiley.
- Coleman, James 1990. *Foundations of Social Theory*. Cambridge (MA), Harvard University Press.

- Collins, Randall 1996. Can Rational Action Theory Unify Future Social Science? In Clark, Jon (szerk.). *James S. Coleman*. London–Washington, Falmer.
- Dussek Tamás 2004. *A területi elemzések alapjai*. Regionális Tudományi Tanulmányok 10. Budapest, ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék.
- Flap, Henk–Völker, Beate 2008. Social, Cultural and Economic Capital and Job Attainment. In Lin, Nan–Erikson, Bonnie H. (szerk.). *Social Capital. An International Research Program*. Oxford, Oxford University Press.
- Van der Gaag, Martin Pieter Johannes 2005. *Measurement of individual social capital*. Amsterdam, F&N Boekservices.
- Giczi Johanna–Sik Endre 2009. Bizalom, társadalmi tőke, intézményi kötődés. *Tárki európai társadalmi jelentés 2009*, http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_gici_sik.pdf, utolsó letöltés: 2011. január 15.
- Granovetter, Mark 1973. The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78. (6.), 1360–1380.
- Hox Joop 2002. *Multilevel Analysis, Techniques and Applications*. Mahwah (NJ), Lawrence Erlbaum Associates.
- Inglehart, Ronald 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton (NJ), Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald 1997. *Modernization and Postmodernization*. Princetown (NJ), Princetown University Press.
- Jelenfi Gábor–Kmetty Zoltán–Tóth Zsolt 2010. Értékek és preferenciák. In Rosta Gergely–Tomka Miklós (szerk.). *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, OCIPE Magyarország–Faludi Ferenc Akadémia. 313–346.
- Johnson, Doyle Paul 2008. *Contemporary Sociological Theory: An Integrated Multi-level Approach*. New York, Springer.
- Kern Tamás–Szabó Andrea 2011. Politikai közéleti részvétel alakulása Magyarországon 2006–2010. In Tardos Róbert–Enyedi Zsolt–Szabó Andrea (szerk.). *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, DKMKA. 17–56.
- Kmetty Zoltán 2006. A svéd civil társadalom egy árnyaltabb megközelítésben. *Civil Szemle*, 3. (2.), 91–106.
- Kmetty Zoltán 2010. Normativitás, lokalitás, institucionalizmus. In Rosta Gergely–Tomka Miklós (szerk.). *Mit értékelnek a magyarok? Az Európai Értékrend Vizsgálat 2008. évi magyar eredményei*. Budapest, OCIPE Magyarország–Faludi Ferenc Akadémia. 347–376.
- Kmetty Zoltán–Matics Edina 2009. *Kivel beszélünk a politikáról? – A politikai diskurzus hálózatelemzési oldalról*. VI. Hungarian Sunbelt Conference for Social Network Analysis. Budapest, 2009. június.
- Kolosi Tamás–Szelényi Iván–Szelényi Szonja–Western, Bruce 1991. Politikai mezők a posztkommunista átmenet korszakában. *Szociológiai Szemle*, 1. (1.), 5–35.
- LeSage, James–Pace, R. Kelley 2009. *Introduction to Spatial Econometrics*. Boca Raton (FL), CRC.
- Lin, Nan–Erikson Bonnie H. (szerk.) 2008. *Social Capital. An International Research Program*. Oxford, Oxford University Press.
- Nemes Nagy József 1998. *A tér a társadalomkutatásban*. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.

- Putnam, Robert D. 1993. *Making Democracy Work. Civic Traditions in modern Italy*. Princeton (NJ), Princeton University Press.
- Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, Simon & Schuster.
- Sebestyén István 2001. A nonprofit szektor funkcionális megközelítése – a nonprofit prizma. (Functional approach of the nonprofit sector–the nonprofit prism.) *Statisztikai Szemle*, 79. (4–5.), 335–355.
- Tardos Róbert 2011. In Tardos Róbert–Enyedi Zsolt–Szabó Andrea (szerk.). *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, DKMKA.
- Vécsei Pál 2011: A 2006 és 2010 közötti területi politikai szerkezetváltozás és a területi reálfolyamatok összefüggéseinek alakulása. In Tardos Róbert–Enyedi Zsolt–Szabó Andrea (szerk.). *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, DKMKA. 409–471.